

Kääntäjä aikakausten ja yhteiskuntien välissä: Hölderlinin näkemyksiä kääntämisestä

Esa Penttilä
Tampereen yliopisto

Abstract

Friedrich Hölderlin (1770–1843), a German poet of the Romantic Era, translated two of Sophocles' ancient tragedies, *Oedipus* and *Antigone*, into German and provided both translations with extensive comments. Although neglected at the time of their publication, the translations have later been praised by various scholars (e.g. Benjamin, Berman, Steiner). Hölderlin's contribution to the philosophy of translation, however, has largely been neglected in Translation Studies literature, although the ideas of his contemporaries have been presented in compilations covering the early years of translation theory (see e.g. Störig [ed.] 1973, Lefevere 1977, Robinson 2002, Venuti [ed.] 2004). This article aims to discuss some of the main ideas behind Hölderlin's philosophy of translation and show how they relate to ideas presented by some other scholars such as Schleiermacher, Benjamin and Berman. Hopefully, this adds new light on the discussion of foreignization as well.

Keywords: Friedrich Hölderlin, Sophocles translations, philosophy of translation, Romanticism, Friedrich Schleiermacher, Walter Benjamin, Antoine Berman

Avainsanat: Friedrich Hölderlin, Sofokles-käännökset, käännösfilosofia, romantiikka, Friedrich Schleiermacher, Walter Benjamin, Antoine Berman

1 Johdanto

Friedrich Hölderlin (1770–1843) on jäänyt valitettavan vähälle huomiolle käännöstieteen historiaa valottavissa kokoomateoksissa ja kokoelmissa, vaikka niissä esitellään ansiokkaasti muita saksalaisen romantiikan ajan käännösteoreetikkoja (ks. esim. Störig [toim.] 1973, Lefevere 1977, Robinson 2002, Venuti [toim.] 2004). Hän kuitenkin kirjoitti laajat huomautukset kahteen kääntämäänsä Sofokleen tragediaan ja havainnollisti näin kääntämiseen liittyviä näkemyksiään ehkä jopa laajemmin kuin monet muut tuon ajan käännösteoreetikot, joiden kääntämistä koskevat kommentit löytyvät kirjojen esipuheista ja jälkeen jääneistä kirjeistä. Toki on myönnettävä, että Hölderlinin käännöshuomautukset ovat luonteeltaan hyvin abstrakteja ja niiden näkökulma on pikemminkin taiteen- kuin käännösfilosofinen. Hölderlinin myöhemmästä merkityksestä kertoo kuitenkin se, että Benjamin (2007 [1923]: 46) ja Berman (2004 [1985]: 271) ylistävät hänen käännösnäkemyksiään ja Steiner (1975: 269) listaa hänet yhdeksi niistä harvoista ajattelijoista, joilla on ollut omaperäistä sanottavaa kääntämisestä.¹ Nähdäkseni on siis paikallaan valaista Hölderlinin käännösfilosofiaa hieman lisää ja hahmottaa sen suhdetta erityisesti romantiikan ajan tunnetuimpaan käännösteoreetikoon Schleiermacheriin, missä auttavat myös Benjaminin ja Bermanin tulkinnat Hölderlinin merkityksestä kääntämisen historiassa.

2 Taustaa

Friedrich Hölderlin on saksalaisen varhaisromantiikan näkyvimpiä runoilijoita, ja hänen käännösfilosofiansa kumpuaa selvästi romantiikan ihanteista. Vaikka hänen näkemyksiinsä aikanaan suhtauduttiin vähätellen, jopa ilkkurisesti, voi niitä hyvällä syyllä peilata muiden romantiikan ajan käännösteoreetikkojen näkemyksiin. Romantiikan ajattelijathan tekivät selvän pesäeron järkipäisyyttä edustaneeseen klassismiin korostamalla tunne-elämysten ja yksilöllisen ilmaisun merkitystä, mikä näkyi myös heidän käännösfilosofiassaan (Saksa 2004: 95).

2.1 Saksalaisten romantikkojen ajatuksia kääntämisestä

Saksalaisen romantiikan tunnetuin käännösteoreetikko on Friedrich Schleiermacher (1768–1834), jota varsinkin saksalaisella kielialueella pidetään ”käännöstieteen isänä” (Saksa 2004: 98). Erityisesti hänet tunnetaan kotouttamista ja vieraannuttamista koskevista pohdinnoista, jotka kiteytyvät hänen usein lainattuihin sanoihinsa: ”Joko kääntäjä jättää kirjailijan mahdollisimman rauhaan ja liikuttaa lukijaa häntä kohti; tai sitten hän jättää lukijan mahdollisimman rauhaan ja liikuttaa kirjailijaa lukijaa kohti” (Schleiermacher 2007 [1813]: 15). Tämän jaottelun mukaisesti mahdollisia kääntämisen menetelmiä on vain kaksi: vieraannuttava ja kotouttava. Vieraannuttava kääntäminen pyrkii noudattamaan lähtökielen muotoja ja merkityksiä, kotouttava mukauttaa käännöksen tulokielen konventioihin. Schleiermacher itse arvosti nimenomaan vieraannuttavaa kääntämismenetelmää ja tuomitsi kotouttavan, sillä vieraannuttava kääntäminen tuo esille alkutekstin kielellisen vierauden ja säilyttää samalla sen luoman vaikutelman ja merkityksen. Myöhemmin näitä ajatuksia ovat edelleen soveltaneet mm. Berman ja Venuti (ks. esim. Ruokonen 2004). Myös Hölderlinin ajatuksia voidaan osin hahmottaa tämän jaottelun kautta, vaikka hänellä onkin asiaan toinen tulokulma.

Vieraannuttavaa kääntämistä ihannoiva näkemys löytyy myös Johann Wolfgang von Goetheltä (1749–1832), ehkä jopa korostuneemmassa muodossa. Vuonna 1819 Goethe esitteli kääntämisen kolmijaon, jolla havainnollisti samalla kääntämisen historiallista kehitystä. Kääntämisen ensimmäistä lajia Goethe kutsui proosalliseksi kääntämiseksi, jossa vieras teksti käännetään voimakkaasti kotouttaen kuin omana. Toista vaihetta hän kutsui parodistiseksi kääntämiseksi, jossa käännös muuntaa alkutekstiä jääden jonkin vieraan ja oman välimaastoon. Kolmas ja viimeinen vaihe oli Goethen mukaan se, johon saksalaisessa kääntämisessä parhaimmillaan oli päästy; siinä käännöksestä tulee identtinen alkuperäisen tekstin kanssa. Esimerkkinä viimeisen lajin käännöksestä Goethe piti Johann Heinrich Vossin Homeros-käännöksiä, joissa tuotiin saksan kieleen kreikkalainen heksametri. (Lefevere 1977: 35–36.)

Tässä yhteydessä on syytä mainita myös kaksi muuta saksalaisromantikkaa, joiden ajatuksilla on yhteyksiä Hölderlinin filosofiaan: Wilhelm von Humboldt (1767–1835) ja Friedrich Schlegel (1772–1829). Näistä Humboldt korosti kääntäjän uskollisuutta tekstin kokonaisuudelle osien sijaan sekä teki selvän eron käännöksen ja kommentaarin välille; käännöksen ei tullut selittää itseään vaan pohjautua vahvaan inspiraatioon, selittäminen tuli jättää kommentaariin (Lefevere 1977: 40). Kääntäjän kokonaisnäkömyksen ja inspiraation korostaminen löytyvät myös Hölderlinin teksteistä. Schlegel puolestaan piti kääntämistä kokonaan omana ajattelun muotonaan ja painotti sitä, että

kääntäjän on tunnettava paitsi molemmat kääntämiseen osallistuvat kielet myös niiden kirjallisuus (Lefevere 1977: 58). Näitä molempia ajatuksia voi epäsuorasti hahmottaa myös Hölderlinin käännösfilosofiassa.

2.2 Friedrich Hölderlin

Hölderlinin romanttisen traaginen elämänpolku sopi hyvin romantiikan ajan henkeen. Varakkaisissa oloissa varttunut nuorukainen sai klassisen koulutuksen ja opiskeli Tübingenin pappiseminaarissa myöhemmin tunnettujen filosofien Hegelin ja Schellingin kanssa. Valmistuttuaan vuonna 1793 hän seurasi vielä Jenan yliopistossa Fichten luentoja, tutustui Schilleriin sekä tapasi Goethen ja Herderin. Tämän jälkeen Hölderlin toimi kotiopettajana eri perheissä; yhdessä työpaikassaan hän sai aviottoman lapsen kamarineidon kanssa. Ratkaisevin oli Hölderlinin pesti pankkiiri Gontardin luona Frankfurtissa, sillä pankkiirin vaimosta Susettesta tuli hänen rakastettunsa ja esikuva myöhemmän *Hyperion*-romaanin Diotimalle. Rakkaussuhteen paljastuttua vuonna 1798 Hölderlin joutui lähtemään Frankfurtista. Tämän jälkeen hänellä oli lyhyitä kotiopettajan pestejä mm. Sveitsissä ja Ranskassa, mutta ne päättyivät hänen mielensä järkkymiseen Susette Gontardin kuoltua tuhkarokkoon vuonna 1802. Pari vuotta myöhemmin Hölderlin toimi vielä hetken aikaa muodollisessa kirjastonhoitajan virassa. Vuonna 1806 hän vietti jonkin aikaa mielisairaalassa, mutta pääsi sieltä pois ja eli loppuikänsä sairaana ja erakoituneena pienessä tornihuoneessa paikallisen puusepän talossa. Myöhemminä vuosina Hölderlinin luona vieraili innokkaita runouden ihailijoita, mutta hän itse säilytti etäisyyden ympäristöönsä.

Aikakaudelle tyypilliseen tapaan Hölderlin oli syvästi vaikuttunut antiikin Kreikan ajattelusta, mikä näkyy hänen teksteissään. Hölderlinin kirjallisen tuotannon kivijalan muodostaa romaani *Hyperion*, joka ilmestyi kahdessa osassa vuosina 1797 ja 1799. Hänen runojaan alkoi ilmestyä vuodesta 1791 lähtien mm. Schillerin lehdissä *Muusien almanakka* ja *Horen*, ja esimerkiksi August Wilhelm Schlegel ylisti hänen runouttaan *Allgemeine Literatur-Zeitungissa* (Kirkkopelto 2001a: 186–188). Romantikot arvostivat Hölderlinin runoutta, ja ensimmäinen runoista koottu kokoelma julkaistiinkin jo hänen elinaikanaan vuonna 1826.

Kääntäjänä Hölderliniä kiinnostivat erityisesti antiikin tekstit. Hänen tunnetuimmat käänöksensä ovat Sofokleen tragediat *Oidipus* ja *Antigone*, jotka julkaistiin kahtena niteenä huhtikuussa 1804. Tämän lisäksi Hölderlin saksansi Pindaroksen oodeja. Hölderlin laati *Oidipukseen* ja *Antigoneen* myös perinpohjaiset käänöshuomautukset, joissa hän pohti erityisesti antiikin klassikkotekstien kääntämistä filosofiselta kannalta. Lisäksi hän valmisteli käänöksiinsä erillistä johdantotekstiä, josta hän mainitsi muutamassakin kirjeessä kustantajalleen, mutta johdanto ei koskaan valmistunut (Hölderlin 2001 [1804]: 125, 129). Ennen paneutumistaan Sofokleen tragedioihin Hölderlin työsti modernia tragediaa antiikin filosofikuningas Empedokleesta, mutta tästäkään tekstistä ei koskaan tullut valmista.

2.3 Hölderlinin Sofokles-käännösten aikalaisvastaanotto

Hölderlinin suureksi pettymykseksi hänen tragediakäännöksensä saivat murskaavan aikalaisvastaanoton, vaikka niiden arvo jälkepäin on tunnustettu. Käännökset poikke-

sivat selvästi siitä perinteestä, jonka mukaan antiikin tekstejä tuohon aikaan oli totuttu kääntämään. Selkein ero oli siinä, että Hölderlin suhtautui käänöksissään muinais-kreikkaan kuin se olisi ollut elävä kieli. Tämä tulkittiin ”antiikin kirjallisuuden tutkijoiden piirissä pahimmanlaatuisiksi diletantismiksi” (Kirkkopelto 2001b: 17). Myös Hölderlinin ystävät ja tukijat pitivät käänöksiä pitkälti merkinä runoilijan mielen järkkyyneisyydestä ja suhtautuivat niihin lähinnä säälinsekaisin tuntein. Tekstit saivat murskaavan aikalaisvastaanoton, eikä ollut mitään toivetta, että ne olisivat päässeet tuon ajan päänäyttämölle, Weimarin hoviteatteriin, minkä Hölderlin oli uskonut ystävänsä Schellingin suhteiden avulla onnistuvan. Schellinghän tunsi hyvin teatteria tuolloin johtaneen Goethen. Hyvä esimerkki käänösten herättämisestä aikalais-reaktioista on Kirkkopellon (2001b: 17) lainaama ote Heinrich Voss nuoremman vuonna 1804 ystävänsä lähettämästä kirjeestä:

Mitä sanot Hölderlinin Sofokleesta? Onko mies tullut hulluksi vai onko hän vain olevinaan, ja onko hänen Sofokleensa piilotettu satiiri kaikkein surkeimmasta kääntäjästä? Kun äskettäin minä ja Schiller istuimme iltaa Goethen luona, molemmat suorastaan herkuttelivat sillä. Lue toki Antigonen IV kuoro – sinun olisi pitänyt nähdä kuinka Schiller nauroi; tai Antigonen säe 20: ”Mit’ on se? Miksi maalaat sanaa punaista?” Tätä kohtaa suosittelin Goethelle lisäykseksi hänen värioppiinsa...

Kirjeen musertavaa sävyä korostaa, että kirjoittajan isä oli juuri se kuuluisa Johann Heinrich Voss, joka Homeros-käänöksiä Goethe ylisti.² Kirjeestä käy myös ilmi, että Hölderlinin käänökset päätyivät Goethen käsiin, vaikkei niitä Weimarin hoviteatterissa koskaan nähtykään. Kirjeessä kuvatusta reaktiosta päätellen tämä ei liene yllätys.

3 Hölderlinin käänösfilosofinen näkemys käänöshuomautusten perusteella

Koska tarkastelen tässä artikkelissa Hölderlinin käänösfilosofiaa, keskityn jatkossa varsinaisten Sofokles-käänösten sijasta Hölderlinin käänöksistä tekemiin huomautuksiin ja kirjeisiin, joista näkyy hänen käänösfilosofinen ajattelunsa. Alun perin vuonna 1804 ilmestyneistä huomautuksista (nimellä *Anmerkungen zur Oidipus* ja *Anmerkungen zur Antigona*) on tässä yhteydessä käytetty lähteenä vuonna 2001 ilmestynyttä nidettä, johon on koottu yhteen molemmat huomautukset sekä alkukielellä että suomennettuina (Hölderlin 2001 [1804]). Lisäksi niteessä on mukana Hölderlinin kustantajalleen ja ystävilleen lähettämiä kirjeitä samoin sekä alkukielisinä että suomennoksina, ja myös tämä materiaali antaa lisävalaistusta Hölderlinin käänösfilosofiin näkemyksiin. Sekä huomautukset että kirjeet on suomentanut Esa Kirkkopelto.

3.1 Antiikki ja moderni yleisellä tasolla

Hölderlinin käänösfilosofia rakentuu hänen kokonaisnäkemykselleen ihmisestä, yhteiskunnasta, kulttuurista ja historiasta, joihin teemoihin myös hänen käänöshuomautuksensa pitkälti keskittyvät. Kaiken kaikkiaan Hölderlinin suhde antiikkiin oli radikaali, antiikin elävää luonnetta korostava, mikä poikkesi ajan yleisestä näkemyksestä selvästi. Erityisesti klassisen koulukunnan edustajille, mutta myös monille romantikoille, antiikin Kreikka oli ihanne, eräänlainen puhtaan, ylevän ihmisyyden ja ajattelun malli, jota jäljittelemällä voitiin tavoittaa se, mikä ihmisluonnossa on ajatonta ja kaikille kulttuureille yhteistä. Hölderlin kuitenkin näki asian eri tavalla. Vaikka hän

ihaili antiikkia, hänen näkemyksensä mukaan antiikin kreikkalainen maailma ei edustanut puhdasta perustaa, jolle ihmisyyttä myös modernina aikana rakentuu. Hölderlin päinvastoin ajatteli, että antiikin kreikkalaisten syvin olemus oli erikoislaatuinen ja erosi selvästi modernin maailman syvimmästä olemuksesta, eikä sitä näin ollen pitänyt jäljitellä. Sen sijaan oli tärkeää hahmottaa kummankin maailman oma erikoislaatu, toisesta poikkeava olemus, ja tässä antiikin Kreikan tarkastelu auttoi; antiikin maailma tarjosi ikään kuin peilin, jonka kautta heijastamalla modernin ihmisen olisi mahdollista löytää oma erikoislaatuinen perusluonteensa, joka suurelta osin erosi kreikkalaisesta. Tätä hahmottaa ote Hölderlinin 4.12.1801 päivätyistä kirjeistä Casimir Uhlrich Böhlendorffille:

...lukuun ottamatta sitä minkä on oltava korkeinta sekä kreikkalaisille että meille, elävää suhdetta ja kohtalokkuutta, meissä ja heissä ei mahdollisesti ole mitään *samaa*.

Mutta oma on opittava siinä missä vieraskin. Sen tähden kreikkalaiset ovat meille korvaamattomia. Emme vain voi koskaan seurata heitä juuri omassa ja syntyperäisessämme, sillä, kuten sanottu on, *oman vapaa* käyttö on vaikeinta. (Hölderlin 2001 [1804]: 111)

Hölderlin siis toisaalta näki antiikin maailman ja modernin maailman erillisinä olemuksina, joissa ei ollut paljoakaan samaa. Toisaalta hän ajatteli, että sitä, mikä oli meille ”omaa ja syntyperäistä” ja näin ollen meille ominaista, ei ollut helppoa ja yksiselitteistä hahmottaa, eikä moderni ihminen automaattisesti kyennyt ymmärtämään maailmansa perusolemusta. Tässä ymmärtämisessä tavoitteena oli löytää tasapaino ”oman” ja ”syntyperäisen” välillä. Eräässä mielessä voisi siis ajatella, että kyseessä on oma ajattelun muotonsa, joka näin kääntämisessä auttaa meitä hahmottamaan todellisuutta aidommin ja paremmin. Ehkä nykyterminologian mukaan voisi puhua myös jonkinlaisesta itsereflektiosta, jonka kautta pystyy hahmottamaan paikkansa maailmassa. Tuossa reflektiovassa hahmottamisessa apuna toimii muiden maailmojen – tässä tapauksessa antiikin kulttuurin – tarkastelu. Tuomalla antiikin tragedian modernin teatterin näyttämölle nuo kaksi erilaista maailmaa oli mahdollista saada yhtymään niin, että kohtaaminen tuo esille kummankin perimmäisen erikoislaatuisuuden. Tätä Hölderlin tavoitteli, ja tämän hän myös uskoi käänöksillään saavuttaneensa.

Kuten Kirkkopelto (2001b: 38) toteaa, Hölderlin uskoi löytäneensä ”eräänlaisen Arkhimedeiden pisteen antiikin ja modernin väliltä, mikä mahdollistaa näiden molempien aikakausien taiteellisten muotojen uudelleenarvioinnin ja ”korjaamisen”. Kyseessä ei kuitenkaan ollut hegeliläinen synteesi, kahden toisilleen vastakkaisen idean dialektinen yhdistäminen, vaan keskinäisen yhteisymmärryksen hahmottaminen, jossa kummankin osapuolen erillisuus tunnistettiin ja tunnustettiin. Antiikin jäljittelyn tilalle tuli siis oma ääni, joka korosti sekä lähtökulttuurin että tulokulttuurin erityisluonnetta. Tätä havainnollistaa lainaus Hölderlinin (2001 [1804]: 121) 2.12.1802 päivätyistä kirjeistä Casimir Uhlrich Böhlendorffille: ”Uskon, että lakkaamme kommentoimasta meitä edeltävien aikojen runoilijoita, että tapamme laulaa on ylipäänsä saava toisenlaisen luonteen.” Vaikka ajatus tässä yhteydessä kohdistuu lähinnä Hölderlinin näkemykseen antiikin kreikkalaisen ja modernin ihmisen yleisestä luonteesta ja olemuksesta, sillä on myös yhteys siihen näkemykseen, joka ohjasi Hölderlinin Sofokles-tragedioiden käännöstyötä ja jota seuraavaksi käsitellen.

3.2 Oman ja vieraan välinen tasapaino kielessä

Hölderlinin näkemys tasapainon löytämisestä ”oman” ja ”syntyperäisen” välille heijastui hänen näkemykseensä kielestä käännettäessä tekstejä kulttuurista toiseen. Se näkyi myös siinä, että – kuten yllä totesin – Hölderlin suhtautui muinaiskreikkaan kuin elävään kieleen, joka pystyi heijastamaan modernia maailmaa. Tämän näkemyksen mukaan Hölderlinin tragediakäännösten tavoitteena ei suinkaan ollut jäljitellä kreikkalaista ilmaisua ja tuoda se saksan kieleen (nykyterminologian mukaan) vieraannuttavasti, eikä tarkoituksena myöskään ollut kääntää tekstejä kotouttavasti niin, että ne suoraan vastaisivat nykysaksan ilmaisukeinoja. Lähtökohtana oli, että käännöksessä on mahdollista löytää tasapainokohta, jossa lähtökieli ja tulokieli kohtaavat ja muodostavat eräänlaisen heijastuspinnan, jossa kummankin käännökseen osallistuvan kielen olemus on jollain lailla hahmotettavissa. Tai, kuten Steiner (1975: 332) toteaa, käännöksessä syntyy jonkinlainen uusi synteesi, joka ei kuulu erottamattomasti sen paremmin lähtö- kuin tulokieleeseen, vaan muodostaa aivan uuden puheenparren, jossa merkitykset ovat universaaleja ja kaikelle ihmiskielelle ominaisia. Hölderlin (2001 [1804]: 101) itse puhuu siitä, kuinka ”traaginen esitys piilee kuitenkin tosiasiallisessa sanassa, joka enemmän kytkettyneisyydessään kuin lausuttuna etenee kohtalonomaisesti alusta loppuun”. Tämä lähestymistapa eroaa selvästi romantikkojen ihanteena pitämästä näkemyksestä, jonka mukaan käännöksen on oltava nimenomaan vieraannuttava ja tuotava esiin lähtötekstin vieras luonne.

Hölderlinin käännösten tavoitteena oli siis myös kielellisesti löytää eräänlainen tasapaino lähtökielen ja tulokielen ilmaisutavan välillä. Tavoite perustui hänen kokonaisnäkemykselleen lähtö- ja tulokielen kulttuurista, ja tuo kokonaisnäkemys taas oli edellytys sille, että hän kykeni muodostamaan kokonaiskuvan lähtökielisestä tekstistä ja sen kontekstista sekä vastaavasti tulokielisestä tekstistä ja sen kontekstista. Tärkeää käännöksessä olikin nimenomaan kokonaiskuvan muodostaminen, mikä saattoi hyvinkin johtaa siihen, että itse käännös ei välttämättä seurannut orjallisesti lähtötekstin rakennetta, vaan muodosti kokonaisuuden, joka toi esille alkutekstin hahmottaman todellisuuden paremmin kuin rakenteeltaan lähtötekstiä mahdollisesti läheisemmin vastaava teksti: ”[n]äin kalkyylin peräkkäisyys, rytmi, jakautuu kahtia ja suhtautuu itseensä siten, että syntyneet kaksi puoliskoa ilmenevät toisiinsa nähden samantapoisina” (Hölderlin 2001 [1804]: 61). Nämä kokonaiskuvat Hölderlin sitten yhdisti käännöksissään.

Luonnollisesti tällainen näkemys siitä todellisesta sanasta, joka lähtötekstin takaa löytyy, ja voimakas kokonaistulkinta teoksen todellisesta luonteesta pohjautuivat vahvasti taiteilijan inspiraatiolle ja sille tulkinnalle, jonka Hölderlin oli sisäistänyt lähtö- ja tulokielisistä teksteistä. Se siis edellytti kääntäjältä voimakasta panosta tekstin tulkinnassa ja käännökseksi pukemisessa. Hölderlinin suhde kääntämiseen olikin voimakkaan kokemuksellinen, mikä näkyy hänen käännöshuomautuksistaan ja tuo hänet lähelle Humboldtin ja Friedrich Schlegelin ajattelua.

Yhtenä esimerkkinä Hölderlinin voimakasta tulkintaa heijastavasta suhteesta lähtö- ja tulotekstiin on hänen tapansa käsitellä muinaiskreikkalaisten jumalten nimiä. Perinteisten jumalista käytettyjen nimien sijaan Hölderlin kytkee jumalat luontoon ja purkaa nimitykset perusmerkityksiinsä: jumalat yleensä ottaen ovat ”Luonnonvoimia” tai

”Taivaisia”, Zeuksesta tulee ”Ajan isä” tai ”Maan isä”, Areksesta ”Surmanhenki” tai latinalaisittain ”Mars” ja Bakkhuksesta ”Ilon jumala” tai ”Riemun jumala” (Kirkkopelto 2001b: 48). Näin Hölderlin tulkitsee tekstiä uudelleen ja tuo tulkintansa näkyviin käännöksen kielessä – ei kuitenkaan niin, että siinä vain saksannettaisiin lähtötekstiä, vaan muodostetaan uudenlaista ilmaisua lähtö- ja tulokieleen välille, ikään kuin puretaan alkukielen merkityksiä osiin ja rakennetaan niistä tulokielessä uusia ilmauksia, jotka eivät ole siellä vanhastaan tuttuja.

3.3 *Oidipus-* ja *Antigone*-käännösten eroja

Vaikka sekä *Oidipus* että *Antigone* on tässä niputettu yhteen, tulkitsi Hölderlin kumpaakin tekstiä eri tavalla (Kirkkopelto 2001b: 45–50). Hölderlinille *Oidipus* oli luonteeltaan modernimpi näytelmä, ja sen käännös sisälsi siksi huomattavasti vähemmän ”uudelleenkirjoitusta”. *Antigone* taas oli Hölderlinin mielestä kreikkalaisempi, arkaaisempi ja ”itämaisempi”, ja vaati näin jopa väkivaltaista kielen muokkaamista ja uudelleenkirjoitusta. Nämä ratkaisut pohjautuivat näytelmien sisällön ja kuvaannollisen merkityksen – jopa niiden kokonaisrakenteen – tulkintaan, mutta heijastuivat voimakkaasti myös käytettyyn kieleen.

Hyvänä esimerkkinä *Antigonen* kielelle tehdystä väkivallasta on jo yllä mainittu Voss nuoremman kirjeessä mainittu viittaus ”Mit’ on se? Miksi maalaat sanaa punaista?”. Kohdassa puhutaan kiihtyneisyydestä, jota alkutekstin *kalkhaino*-verbi kuvaannollisesti tarkoittaa, mutta Hölderlin tukeutuu käännöksessään verbin konkreettiseen merkitykseen ’olla purppuran värinen’ (Kirkkopelto 2001b: 50). Muita vastaavia esimerkkejä ovat tekstin pilkuttaminen niin, että käännöksen rytmi kiihtyy alkuperäiseen verrattuna, sekä erilaisten voimakkaiden kuvaannollisten lisäysten tekeminen tekstiin. *Oidipuksessa* vastaavaa uudelleenkirjoittamista ei ole, vaan se pysyttelee lähempänä lähtötekstiä.

Tämä tragedioiden käännösstrategioissa näkyvä ero tuo hyvin esille Hölderlinin kääntämiskäsityksen abstraktin luonteen. Vaikka hänen näkemyksensä kääntämisestä on molempien teosten osalta samanlainen, filosofian soveltaminen käytäntöön tuottaa erilaisia käytännön ratkaisuja. Ehkä ero samalla ilmentää myös Hölderlinin käännösfilosofian voimakkaan kokemuksellista ulottuvuutta. Kääntäjän erilainen kokemus teoksista vaikuttaa siihen, miten eri tavoin hän kohtelee niitä käytännön käännöstyössä. Hölderlinin käännösfilosofian abstraktius tarjoaa myös mahdollisuuden vaihteleville tulkinnoille, joiden myötä hänen ajattelunsa voi tarjota työkaluja osin hyvin erilaisiin käännösnäkemyksiin.

4 Hölderlin, Benjamin ja Berman

Vaikka Hölderlinin ajattelu ei herättänyt suurta vastakaikua romantiikan aikana, on hänen käsityksiään kehitelty eteenpäin 1900-luvulla. Erityisesti Walter Benjaminin (1892–1940) käännösnäkemyksessä on suoria yhtymäkohtia Hölderliniin. Tämä ei sinänsä ole ihme, sillä Benjamin (2007 [1923]: 51) ylistää Hölderlinin Sofokles-käännöksiä esimerkillisen taidokkaina ”taidemuotonsa perikuv[ina]”. Myös Benjaminin ajatus käännöksen kielestä ”puhtaana kielenä”, joka nousee omalle tasolleen tehden eron sekä alkukieleen että tulokieleen, sopii hyvin yhteen sen Hölderlinin ajatuksen kanssa, jonka mukaan käännöksen täytyy löytää tasapainokohta alkukielen ja

lähtökielen välillä. Voikin hyvin olettaa, että Hölderlinillä on ollut vaikutusta Benjaminin käännösfilosofian kehittymiseen. Puhtaan kielen ajatusta havainnollistavat kaksi seuraavaa Benjamin-sitaattia, jotka voisivat melkein yhtä hyvin olla Hölderlinin kynästä.

Tosi käännös on läpinäkyvä, ei peitä alkuteosta, ei asetu sen tielle, vaan antaa puhtaan kielen yhä vain väkevöityneenä ja kuin oman välineensä voimistamana langeta alkuteoksesta. Tämän mahdollistaa nimenomaan sanatarkkuus syntaksin jäljittämässä, mikä juuri osoittaa sanan – lauseen sijasta – kääntäjän peruselementiksi. (Benjamin 2007 [1923]: 49)

Kääntäjän tehtävä on päästää tuo moniin vieraisiin sidottu puhdas kieli omassaan kahleistaan, vapauttaa se uudelleenrunoiltuna sidonnaisuudestaan tiettyyn teokseen. Juuri siksi hän rikkoo oman kielensä lahonneita raja-aitoja... (Benjamin 2007 [1923]: 50)

Puhdas kieli on siis jotain, mikä pyrkii irti lähtökielen kahleista ja merkityksistä ja tavoittelee jonkinlaista korkeampaa totuutta kielen muodon kautta. Ajatus on hyvin abstrakti, mutta toteuttaa sitä Hölderlinin näkemystä, jonka mukaan käännöksen avulla voidaan saavuttaa aiempaa selkeämpi ymmärrys sekä lähtö- että tulokulttuurin ainutlaatuisesta erityisluonteesta ja päästä kiinni tosiolevaan. Tosin Benjamin korostaa käännöksen muodollisen vastaavuuden tärkeyttä, mikä tuo hänen ajatteluaan jossain määrin kohti Schleiermacheria ja vieraannuttavaa kääntämisen näkemystä. Samalla se kuitenkin osoittaa, ettei ero Hölderlinin ja Schleiermacherin välillä ehkä ole niin suuri kuin päällisin puolin voisi kuvitella.

Myös Antoine Bermanin (1942–1991) voi nähdä eräänlaisena sillanrakentajana Hölderlinin ja Schleiermacherin välillä, pidetäänhän häntä Schleiermacherin ajattelun kehittäjänä ja vieraannuttavan kääntämisen kannattajana (ks. mm. Venuti 1995: 20, Ruokonen 2004: 69–72). Berman (2004 [1985]: 276–277) ylistää Hölderlinin käännöksiä ja toteaa, että ne avaavat meille yhteyden kreikkalaiseen traagiseen maailmaan aivan eri tavalla kuin klassiset käännökset, jotka pikemminkin peittävät meiltä totuuden. Näin Berman tulee samalla havainnollistaneeksi, että Hölderlinin tasapainon löytämisessä ja Schleiermacherin vieraannuttavan kääntämisen näkemyksessä on käytännön tasolla selviä yhteyksiä, vaikka ne filosofisilta lähtökohdiltaan eroavat toisistaan selvästi. Lisäksi Bermanin huomiot viittaavat siihen, että Schleiermacheria voi olla syytä lukea hieman monitulkintaisemmin kuin nykyään usein tehdään. Hänen tekstinsähän on kuitenkin varsin abstraktia ja tarjoaa säikeitä myös monipuolisempaan ajatteluun kuin Venutin (1995) ehkä hieman yksinkertaistettu tulkinta antaa olettaa. Schleiermacherin moniulotteisuutta on käsitellyt myös Ruokonen (2004).

5 Lopuksi

Tässä artikkelissa olen tuonut esille Hölderlinin filosofisia näkemyksiä kääntämisestä ja antiikin kulttuurista laajemminkin. Samalla olen toivon mukaan tarjonnut uudenlaista näkökulmaa siihen käännöstieteen alkuaikojen koskevaan keskusteluun, jota on hallinnut erityisesti Friedrich Schleiermacher ja hänen ajatuksensa kääntäjästä, joka kuljettaa lukijan kirjailijan luo. Jos tätä samaa metaforaa soveltaa Hölderlinin ajatteluun, niin hänen mukaansa lukijaa ei suinkaan pidä kuljettaa kirjailijan luo, vaan pikemminkin

tuoda sekä lukija että kirjailija kääntäjän luo, jonka rooli sekä lähtö- että tulotekstin tulkitsemisessa ja näiden välisen tasapainon löytämisessä nousee keskeiseksi.

Ajatus tasapainon löytämisestä käännoksen ja alkutekstin välillä eroaa selvästi romantikkoihin ja erityisesti Schleiermacheriin liitetystä näkemyksestä, jonka mukaan alkutekstin luonteen tuo parhaiten esille vieraannuttava käänös. Hölderlinin näkemys ei siis sovi yhteen tämän romantiikan keskeisenä pidetyn ajatuksen kanssa. Särö, jonka Hölderlin kuvaan tuo, ei kuitenkaan välttämättä ole niin suuri kuin ensi näkemältä voisi ajatella. Vaikka Hölderlinin ja Schleiermacherin käänösfilosofiat ovat peruslähtökohdaltaan hyvin erilaiset, on niistä löydettävissä yhtymäkohtia, jotka osoittavat, että hyvin erilaisista lähtökohdista voidaan päätyä pitkälti samanlaisiin ratkaisuihin sen suhteen, millaiseksi ihanteellinen käännoksen kieli hahmotetaan. Tämän yhteyden näkemisessä auttavat Benjaminin ja Bermanin tulkinnat Hölderlinistä. Omalla tavallaan sitä edustaa myös Steinerin (1975: 266) tulkinta, jonka mukaan Hölderlinin Sofokles-käännoksiä ja Schleiermacherin Platon-käännoksiä voi pitää esimerkkeinä samankaltaisista symbioottisista teksteistä, joissa käänöskieli muodostaa eräänlaisen lähtö- ja tulokielen hybridin.

Tutkimusaineisto

Hölderlin, Friedrich 2001 [1804]. *Huomautuksia Sofokleen kääntämisestä*. Toimittanut ja suomentanut Esa Kirkkopelto. Helsinki: Loki-Kirjat.

Kirjallisuuslähteet

Bassnett, Susan 1995 [1980]. *Teoksesta toiseen. Johdatus kirjallisuuden kääntämiseen*. Toimittanut ja suomennostyön ohjannut Riitta Oittinen. Suomennos Kristiina Helander, Reijo Kalvas, Kaisa Koskinen, Reetu Kurkijärvi, Jorma Penttinen, Tommi Pohja ja Sami Rouhento. Tampere: Vastapaino.

Benjamin, Walter 2007 [1923] Kääntäjän tehtävä. Käänös Leevi Lehto. Teoksessa: Tapani Kilpeläinen (toim.) *Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry., 39–52.

Berman, Antoine 2004 [1985] Translation and the trials of the foreign. Käänös: Lawrence Venuti. Teoksessa: Lawrence Venuti (toim.) *The Translation Studies Reader*. 2. painos. New York: Routledge, 276–289.

Kirkkopelto, Esa 2001a. Kronologia: Johan Christian Friedrich Hölderlin 1770–1843. Teoksessa: Friedrich Hölderlin *Huomautuksia Sofokleen kääntämisestä*. Toimittanut ja suomentanut Esa Kirkkopelto. Helsinki: Loki-Kirjat, 185–190.

Kirkkopelto, Esa 2001b. Johdanto. Teoksessa: Friedrich Hölderlin *Huomautuksia Sofokleen kääntämisestä*. Toimittanut ja suomentanut Esa Kirkkopelto. Helsinki: Loki-Kirjat, 11–54.

Lefevere, André 1977. *Translating Literature. The German Tradition from Luther to Rosenzweig*. Assen: Van Gorkum.

Robinson, Douglas 2002. *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. Manchester: St. Jerome.

Ruokonen, Minna 2004. Schleiermacher, Berman ja Venuti. Kolme käännosteoreettista näkökulma vieraannuttamiseen. Teoksessa: Jorma Tommola (toim.) *Kieli, teksti ja kääntäminen. Language, Text and Translation*. Turku: Turun yliopisto, Englannin kielen kääntäminen ja tulkkaus, 63–80.

Saksa, Silja 2004. *Babelin perilliset. Kääntäjien ja kääntämisen historiaa*. Jyväskylä: Atena.

Schleiermacher, Friedrich 2007 [1813]. Eri kääntämismetodeista. Suomennos Maija Ollikainen. Teoksessa: Tapani Kilpeläinen (toim.) *Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry., 7–36.

Steiner, George 1975. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford: Oxford University Press.

Störig, Hans Joachim (toim.) 1973. *Das Problem der Übersetzens*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Lontoo & New York: Routledge.

Venuti, Lawrence (toim.) 2004 [2000]. *The Translation Studies Reader*. 2. painos. New York: Routledge.

---

¹ Bassnett (1995 [1980]) tosin toteaa, että "Steinerin näkökulma kääntämisen historiaan on melko omalaatuinen", mutta ei hänkään varsinaisesti kyseenalaista Steinerin listaa merkittävistä käännoisajattelijoina.

² Aikalaisten suhtautuminen Johann Heinrich Vossin käännoksiin ei ollut täysin yksiselitteistä. Siinä missä Goethe oli sitä mieltä, että Vossia "ei koskaan voi ylistää liikaa" (Lefevere 1977: 36), suhtautui Friedrich Schlegel häneen huomattavasti varauksellisemmin ja huomautti, etteivät Vossin käännoiset tarjonneet "uskollista kuvaa homeerisesta runoudesta alkuperäisessä muodossaan", eivätkä esimerkiksi Homeros, Hesiodos, Theokritos, Virgilius tai Ovidius hänen kääntämänään eronneet toisistaan, vaikka alkuperäisteksteissä selviä eroja olikin (Lefevere 1977: 62–63). Myöhemmin esim. Steiner (1975: 259) on yhtynyt Goethen näkemyksiin ja pitää Vossin *Iliasta* ja *Odyssiasta* tekemiä käännoisia eurooppalaisen kääntämisen mainetekoina.